

GENIO POPULI ROMANI I CHI-RHO

Genio Populi Romani u rimskoj numizmatici na reversnim prikazima pojavljuje se još u vrijeme Rimske Republike, oko 75. godine pr. Kr. Nakon toga pojavljivat će se vrlo rijetko. Najveći „procvat“ tog reversa dogodio se u vrijeme cara Dioklecijana. Poznate su brojne emisije folisa s prikazom Genija. Kasniji carevi sve su manje kovali taj revers, a u doba „kršćanskih“ careva taj je revers nestao. Nakon Teodozijeve proglašenja više se nije ni spominjao u izvornom imenu premda je dobio drugo ime s reduciranim svojstvima, moćima i značenjima. Pojavom simbola Chi-rho nakon Milanskog edikta počinje druga, a u biti samo preobličena ideja uniformnosti rimske religije. Nestanak Genija na reversu Chi-rho zauzima vrlo važno mjesto pa je nakon toga taj revers ostao opće prihvaćen u svijetu konstantinovskoga kršćanstva.

Većina poganskih predaja govori da svakoga čovjeka prati *genij*, a naziva se različitim imenima: demon, dvojnik, anđeo čuvar, savjetnik, njegova intuicija, glas nadnaravne svijesti ... Simbolizira trak svjetlosti, onoga koji izmiče svakom nadzoru i onog koji tvori najintimnije i najsnažnije uvjerenje. Prema tome tumačenju *genij* je imanentan svakoj fizičkoj i duhovnoj osobi, odnosno simbolizira duhovno biće. Jean Beaujeu piše da je svaki čovjek imao svoga *genija*, koji i nije toliko personifikacija plodnosti, koliko predočava diviniziranu osobnost čovjeka, onakvoga kakav je došao na svijet. Javlja se i kao dvojnik ega, kao odvojeno biće koje ga štiti. Kasnije se *genij* pripisuje zajednicama: Senatu, rimskom narodu, gradu, nekoj vojnoj jedinici te bogovima, koji su također imali svoga *genija*.

U Egiptu su prema nekim istraživanjima *genii* postojali odvojeno od ljudi i na ovom i na onom svijetu. Razlikuju se „dobri“ i „loši“ *genii*, poput čuvara hramova i grobnica, Ozirisovi zaštitnici, izopačeni *genii* (hibridna bića, bezglavi ljudi, nakazne životinje, tajanstvena fauna, sablasti, padavičari ...).

U rimskoj religiji *Genius* (lat. *Genius*, plural *Genii*) duh je - ili točnije skupina duhova - koji navodno čuva korijene obitelji i obitelj samu pa čak se shvaća kao čuvar pojedinaca te obitelji. U skladu s tim zadržao se niz izraza poput „anđeo čuvar“, „načelo postojanja“ ... Ime *Genius* dolazi iz latinskog. Etimologija nam govori da ime *Genius* dolazi iz transformacije riječi *gen* (aorist od *gignere*), što znači činiti, tvoriti jer je, kako je prethodno već naglašeno, svaki je čovjek „određen“ po nekom te ga taj i čuva.

Već spomenuti anđeli čuvari u zapadno kršćanstvo ušli su upravo kao kopija onoga što su *Genii* značili u doba Rimskoga Carstva. Jasno je da su Rimljani htjeli uklopiti *Genija* u svoju mitologiju. Matrice koje određuju *Genija* jesu Jupiter i Gea. F. Altheim dodao je da *Genij* kao jedna od središnjih figura rimske religije prema nekim autorima dolazi iz etruske tradicije, a nikako iz grčke, kako su pojedinci navodili.

Atribut pojedinoga *Genija* svakog mjesta ili institucije bila je u biti svojevrсна asimilacija *Genija* s *Larima* (rimski kućni bogovi), kako to navodi *Censorinus*. On

tvrdi: Ne postoji ni jedno mjesto bez jednog *Genija* (*nulla locus sine Genio*). Ipak, ne čini se da bi *Genii* bili povezani s neživom prirodom, ali s određenim mjestima i institucijama zasigurno su bili povezani. Postoje potvrde *Genija* raznih rimskih institucija: *Genius c(ollegii) c(entonariorum) Albensium Pompeianorum* (CIL,V,7595), *Genius collegii iumentariorum* (CIL,VI,4211), *Genius collegii tibicinum Romanorum* (CIL,VI,240) *Genius centuriae* (CIL,VI,207-211;213-214; 217; 220-221), *Genius cohortis* (CIL,VI,233), *Genius cohortium praetorianorum* (CIL,VI,216), *Genius sanctus Kast(rorum) per(egrinorum)totiusque exercitus* (CIL,VI,36748), *Genius n(umeri) equitum singularium* (CIL,31181), *Genius exercitus* (CIL,VI,234), *Genius tabularii cohortis II* (CIL,VI,30886), *Genius turmae* (CIL, VI,225).

Premda mitološko podrijetlo ne vuče od Grka, odgovara grčkom *genètion* ili *daimon* te nekim drugim grčkim mitološkim figurama. Kult je bio raširen po cijelom antičkom svijetu i bio je prvi oblik onoga što danas nazivamo *kultom andela*. Postoji i prošireno djelovanje *genija* pa se tako udomaćio u raznim spiritističkim tradicijama („dobrim” i „lošim” duhovima) te u egzistencijalnu prirodu (*genii* šuma, rijeka, ljubavi ...).

Prvo poznato kovanje novca s titularom *Genio Populi Romani* javlja se u kasnijoj povijesti Rimske Republike. Za razliku od budućih masovnih otkova, taj se novac i njegov carski „nasljednik“ kovao u srebru. Svakako, početak masovnoga kovanja reversa *Genio Populi Romani* uzrokovali su neki političko-religijski potresi. Premda se *Genius* na reversu provlači kroz cijelo razdoblje, tek je u kasnijem Carstvu kovao kao *Genio Populi Romani*.

C. Lentulus

Galba

Rimska Republika. Gens Cornelia. Gnaeus Cornelius Lentulus. 76.-75. pr. Kr. denar. *Avers*: GPR (*Genius populi romani*) okrunjena glava *Genija* na desno, s kopljem na leđima. AR, denar 68. poslije Kr. Španjolska kovnica u potpori Galbi GENIO P R okrunjena glava *Genija*, *cornucopia* (rog izobilja) iza glave. *Revers*: MARTI – VLTORI Mars s kopljem u ruci.

Četvrto stoljeće donosi pravu poplavu kovanja toga reversa. Svakako se to događa u vrijeme cara Dioklecijana jer su se za to uspostavili novi političko-vjerski uvjeti. Prvi uvjet bila je novčana reforma. O Dioklecijanu postoje mnogi proturječni podatci. Neki autori tvrde da je bio veliki progonitelj kršćana, a drugi tvrde da su mu to pripisali kasniji korumpirani biskupi jer je u samom početku očistio korupciju iz kršćanske zajednice kojoj je pripadao. Teško je sad tvrditi da je bilo koja teza točna, ali jedno se može primijetiti. U Dioklecijanovo je doba *Genio Populi Romani* kovano više nego u svih njegovih prethodnika i nasljednika zajedno. Vrijedno je navesti neke bitne činjenice. Punih devetnaest godina carevanja, Dioklecijan je vladao tako da se nije ni obazirao na kršćane. Godine 303. poslije Kr. počinje suđenje nekim kršćanskim prvacima. Cijelo

vrijeme progona 303.-311. Dioklecijan je dao uništiti kršćanske spise i uništiti zgrade u kojima su se kršćani okupljali. Poznato je, naime, da je u ranom kršćanstvu bilo jako malo takvih zgrada jer su se njihova okupljanja odvijala na otvorenom, a crkva nije bila institucija pa se i ne može govoriti o mnogim uništenim zgradama okupljanja, nego možda o dvije zgrade. Dioklecijan se u kasnijoj fazi vladanja htio proglasiti božanstvom te je tome u prilog počeo kovati novac reversa *Genio Populi Romani*, zaokružujući tako univerzalno načelo vladanja. Rašireno je vjerovanje da su kršćani bili uvijek progonjeni u Rimskom Carstvu, međutim, taj progon nije bio stalan iako kao vjera nisu bili službeno legalizirani odnosno nije postojao potpisani edikt koji bi to ovjerio. U vrijeme Dioklecijana progon je počeo nakon devetnaest godina vladavine, trajao je osam godina (303.-311.). U tom razdoblju progoni su također bili rijetki i ovisili su o upravnom području nekoga člana tetrarhije. Premda je progon započeo na nagovor Galerija, Konstancije I. Klor i Maksimijan nisu uopće bili zainteresirani za to. Dioklecijan se, uz neke progone kršćanskoga puka, najviše okomio na crkvene prvake i pisma. Dobrovoljna abdikacija cara Dioklecijana nije još uvijek zaustavila te progone, nego je nastavljena na zapovijed Galerija. Ostali tetrarhi i dalje nisu bili zainteresirani za to. U doba vladavine cara Dioklecijana uvelike je na rimsku religiju utjecao niz istočnjačkih kultova, poput Mitre i Sol Invicta. To je svakako uhvatilo duboke korijene već padom Aleksandra Severa pa cijelim razdobljem vladanja tzv. divljih careva. Kršćanstvo je u to doba bilo toliko rašireno da je postalo „tajna većina“. Nezadovoljan tom situacijom Dioklecijan želi vratiti stari rimski način vjerovanja gdje se cara poistovjećuje s bogom. Htio je objediniti sva rimska vjerovanja u neki krovni kult. S obzirom da su *Genii* na ovaj ili onaj način bili već zastupljeni u rimskoj mitologiji i religiji, odabir je pao upravo na kult *Genio Populi Romani*. Nije to bilo nikakvo „jače“ ili „slabije“ božanstvo, nego običan pokušaj oživljavanja rimske poganske tradicije koja je u tom obliku ionako ubrzano odumirala. Svi članovi tetrarhije tako su počeli otkivati taj revers, u što se uključilo kovanje novca tada mladih cezara.

Maksimijan

Dioklecijan

Taj se revers kovao diljem cijeloga carstva u gotovo svim kovnicama i njihovim oficinama. Revers *Genio Populi Romani* iz kovnica u vrijeme vladavine cara Dioklecijana pojavljuje se u nizu kovnica: Cizicus (**KV**), Nicomedia (**SMN**), Antiochia (**ANT**), Alexandria (**ALE**), Treviri (**TR**), Lungdunum (**PLG**), Roma (**Γ**), Ticinium (**T**) Aquileia (**AQ**), Siscia (**SIS**), Tessalonica (**TS**), Heraclea (Tračka) (**HTB**). Poznata je serija deset izdanja reversa *Genio Populi Romani* Konstantina kao cezara iz deset antiohijskih officina od srpnja 306. do proljeća 307. poslije Kr. Navedeni Severov modul također je poznat u svih deset officina. **A, B, Γ, Δ, E, S, Z, H, ΔE, I**. Navedeni modul također je poznat u svih deset officina antiohijske kovnice **A, B, Γ, Δ, E, S, Z, H, ΔE, I**. Poput

Dioklecijana, svi ostali članovi tetrahije i njihovi pobočnici kovali su revers Genio Populi Romani u svim svojim kovnicama i njihovim officinama.

Konstantin Veliki prije Milanskog edikta 313. zajedno s Licinijem također kuje bronze s reversom *Genio Populi Romani*. Kasnije će se revers promijeniti te će biti otkovan svojevrzni „anđel“ (u biti krilata Roma ili Viktorija) koji u ruci drži stilizirani križ, aludirajući tako na kršćanstvo. Poznato je međutim da Konstantin tim ediktom nije postao kršćanin, nego je „abolirao“ kršćane zbog pomoći i sudjelovanja u bitci protiv Maksencija 212. na Milvijiskom mostu. Već tada je u Rimskom Carstvu bilo oko četrdeset milijuna stanovnika. Šezdeset posto od tog ukupnog broja bili su kršćani. Konstantin je iskoristio mogućnost dobivanja kršćana na svoju stranu te je nakon bitke na Milvijiskom mostu u zahvalu kršćanima „dozvolio“ kršćanstvo. Premda nije postao kršćanin, ipak je odlučio biti PONTIFEX MAXIMUS. Poznata je priča da je uoči bitke sanjao znak *chi-rho*. Došao mu je glas: „*In Hoc signo vinces*“ - *U ovom znaku pobjeđuješ*.

To se ponavlja po istoj matrici u njegova nasljednika Konstancija II. prije bitke protiv Magnencija u bitci kod Murse 28. rujna 351. U Magnencija taj san nije zabilježen, ali kovanje novca sa simbolom *chi-rho* pokazuje daljnju političku (ne vjersku) potrebu za kršćanima. *Chi Rho* je prema tumačenjima nekih autora najraniji oblik kristograma koji su upotrebljavali rani kršćani. Sastavljen od dva suprotstavljena grčka slova koja bi u tom slučaju bila izgovarana Christ. To se dobiva od grčkoga Χριστός- *chi*=ch i *rho*=r te je tako nastao monogram. Taj simbol, premda tehnički nije križ, možebitno je upotrebljen kao simbol raspeća Isusa Krista.

Κ̅Χ̅ κυριος (Kurios) = GOSPODIN
 Ι̅Η̅ Ι̅Η̅C̅ ιησους (Iēsous) = ISUS
 Χ̅Ρ̅ Χ̅C̅ Χ̅Ρ̅C̅ χριστος (Christos) = KRIST
 Θ̅C̅ θεος (theos) = BOG
 Π̅Ν̅Α̅ πνευμα (pneuma) = DUH

Postoje neki dokazi o upotrebi toga znaka u ranih kršćana iz trećeg stoljeća, a upotrebljen je na nekim prstenima. Nije izvjesno tko je nosio prstene i u koju svrhu su korišteni. Taj znak u biti nema nikakve veze s kršćanstvom. *Chi Rho* se pojavio u različitim nekršćanskim kontekstima. Koristili su ga pogani u obilježavanju sunca. Primjerice, primjetljiv je u egipatskoj mitologiji kao dio faraonskog protokola, a nađen je i u djelovima svijeta koji nemaju nikakve veze s Mediteranom ili je barem u to doba

nisu imali. Primjerice u poznatim Nazca linijama u Čileu nalazi se *chi-rho*. Možebitno je to opće kozmogonijsko načelo, ali to bi bila neka druga tema.

Dio faraonske nošnje

Nazca linije

Chi Rho je grčki *chreston*, što znači dobro. Simbol je možda povezan s obožavanjem Sunca ili Mitre, ali to je spekulativno. Chi Rho je pronađen kao prikaz i na grobovima u kombinaciji s drugim prikazima, kao što su Sol i Orfej. Primjerice nalazi se i na novcu Ptolomejske dinastije. *Chi rho* se tamo pozicionirao između nogu orla

Grčki prikaz u biti ima također dvostruko značenje u ovom jedinstvenom simbolu. *Chi-Rho*, u biti PX, označuje duet grčkih poganskih božanstava. P - Phosphorus, što, kad se prevede na latinski jezik, glasi Lucifer, te X - za Saturn odnosno Cronos. Prema tumačenju nekih egiptologa *Chi-Rho* je bio simbol egipatskoga poganskog božanstva Horsa tisućama godina prije Krista. Zanimljivo je primijetiti da je u vrijeme vladavine Konstantina te nakon njega na reverse novca otkovan *labarum* pod kojim se nalazi zmija (simbol mudrosti i prosvijetljenja koji je korišten u *Gnostika*). *Chi-Rho* je nađen na arheološkim lokacijama u Sumeru i datira 2500 godina pr. Kr. Taj je simbol objašnjen kao sraz dvaju sunčevih simbola.

Ptolomejska dinastija - bronca

Chi-Rho nije ušao u kršćanske običaje sve do vladavine Konstantina, koji je dopustio da slijede kršćanstvo kao religiju, ali da ne vrijeđaju pogane. Drugim riječima, napravio je fuziju kršćanstva i poganstva i dobio institucionaliziranu crkvu i religiju. Magnencije ga je možda upotrijebio kao univerzalni simbol, kao apel za pomoć, pa njegov izbor *Chi Rho*, nije bio usmjeren na jednu skupinu posebno. *Genio Populi Romani* danas je prihvaćen u drugim oblicima (poput Lara i Mana), kao anđeo čuvar. *Chi-rho* ostao je u upotrebi kao dio svakodnevne i sepulkralne ikonografije. U njemu su kasnije „prepoznali“ ideogram koji, kad se pročita, znači *pax* - mir.

Magnencije

Konstancije II.

Iz svega je vidljivo da jedan simbol (*Genio Populi Romani*), koji je najčešće bio atribuiran konkretnom mjestu, osobi, legiji, u određenom trenutku postaje općevladajući nad cijelim rimskim svijetom. Ista se matrica nastavlja pod simbolom *chi-rho*. Konstantin Veliki prvi je rimski car koji je dopustio javno ispovijedanje kršćanstva. Kršćanski historiografi, otkad je Lactantius ustrajao na stajalištu da je Konstantin Veliki „posvojio” kršćanstvo kao vrstu zamjene za rimsko službeno poganstvo pa je stoga slavljen u Istočnoj Ortodoksnoj crkvi kao svetac, iznose mišljenja koja Konstantinovo kršćanstvo stavljaju pod upitnik. Iako nije bio posvećen sve do pred svoju smrt, njegovo „obraćenje” počinje nakon „vizije u snu”, pred poznatu bitku na Milvijskom mostu, 28. listopada 312., gdje je pobijedio Maksencijeve trupe. U „viziji” mu se ukazao znak *chi-rho* (rana oznaka za Krista Isusa?) koji je morao uzeti kao simbol svojih trupa jer je na taj način trebao pobijediti (*in hoc signo vinces - u ovom znaku pobjeđuješ*). Pred bitku je uveo novost u rimskoj vojsci. Na štitove je stavio kršćanske simbole.

Konstantinov labarum
sa srebrne medaljePrikaz uskrsnuća
oko 350. poslije Kr.

Labarum (dolazi od grč. Λάβραρον) predstavlja rimsku zastavu (vexillum) koja na sebi ima *chi-rho*. To su trebala biti dva početna slova od grčkog imena ΧΡΙΣΤΟΣ, a označavaju Isusa Krista?

Konstantin - male bronze

Konstantinovo priznanje nije konačno ustoličenje kršćanstva, nego svojevrсна „abolicija”, koja kao takva nije bila novost. Već je Nerva u svojem proglasu nakon pada Domicijanove strahovlade „abolirao” kršćane, iako to nije značilo i priznanje kao jedne od službenih vjera Rima. Konstantin je dopustio kršćanstvo kao religiju, ali bez favoriziranja i vrijeđanja pogana. Premda je kasnije Teodozije proglasio kršćanstvo službenom religijom Rima, on i njegovi nasljednici kovali su pojedine novce isključivo s prikazom križa na reversu, ali nastavili su i s tradicionalnim prikazima rimskih religijskih motiva. Kršćanstvo u svom izvornom obliku nikad nije imalo potrebu za iscrtavanjem dominantnih simbola. Ako je u kršćanstvu bilo potrebe za iscrtavanjem simbola, to je bio stilizirani prikaz ribe.

Prikaz te stilizirane ribe nikad nije otkovan u rimskoj numizmatici i ne nalazi se u službenim rimskim javnim prikazima (zgrade, ceste ...) Nalazi se samo na skrivenim mjestima nekadašnjih tajnih okupljališta kršćana.

Zaključno, od početka masovnoga kovanja reversa *Genio Populi Romani*, preko *chi-rho* reversa, čini se da je Rim počeo težiti za jednim univerzalnim nebeskim načelom, stavljajući ovdje na zemlji i „zemaljskog boga cara“. U kasnijoj fazi taj isti „bog cara“ postao je samo božji namjesnik na Zemlji. Ipak, Konstantin je u svojim početcima kovao novac s reversom *Genio Populi Romani*, a kasnije je kovao i *chi-rho* na reversu. Ustupanje reversa *chi-rho* simbolu u biti nije ništa promijenilo u religijskom kontekstu, ali time su postignuti neki politički učinci. Korumpirane, a prethodno progonjene kršćanske prvake time se pridobilo na svoju stranu. Tako je u postkonstantinovo doba nastala jedna čudna fuzija religija. Ono što će se kasnije nazvati „pravi kršćanski otkovi“ otkovani su u Bizantu, gdje će stilizirane prikaze careva na aversu zamijeniti stilizirani prikaz Krista. Time će se mijenjati i njegov revers, prikazujući tako samo kovnicu i nominalu.

Literatura

- Bailey, Cyril*: The Religion of Ancient Rome; London, 1907.
- Bartoloni, Roberto*: Le monete di Roma Imperiale, Milano, 2002.
- Sutherland, C. H. V.*: Some Political Notions in Coin Types between 294 and 313, The journal of Roman studies, Vol 53; London, 1963.
- Denham Parsons, John*: The non Christian Cross; London, 1896.
- Duca, Domenico*: Magnencije i njegov kristogram, INCC Zadar, 2010.
- Dudau, Alexandru Cristian*: The Meaning and Image of Genius in Roman Culture (Summary of disertation) Bucarest, 2012.
- Hess, Auction Lucerne*, 18 December 1933.
- Gračanin, H.*: Bitka kod Murse 351 i njezin odjek, Osijek, 2002.
- Akerman, J. Y.*: A descriptive catalogue of rare Roman coins, London, 1834.
- Kampmann, Ursula*: Die Münzen der Römische Kaiserzeit; Battenberg, 2006.
- Sweet, L.*: Early Christian images, London, 2008.
- Schaff, P.*: History of Christian Church, Peabody, 1996.
- Walsh, R.*: The progres of Christianity in early ages, London, 1828.

Savio, Adriano: Le monete Romane, Roma, 2002.

San Vicente, Jose Ignacio: The Genius Populi Romani in the Emperors of fourth Century and his Background; Oviedo, 2009.

Sirago, Vito Antonio: Diocleziano; Milano, 1967.

Smyth, W. H.: Roman Imperial large brass medals, Bedford, 1834.

SUMMARY

GENIO POPULI ROMANI AND THE CHI-RHO

In Roman numismatics the Genio Populi Romani appeared on reverse designs at the time of the Roman Republic, in about 75 BC. After that it appeared very rarely. This kind of reverse went through its greatest “revival” under Emperor Diocletian, when there were many emissions of folles showing the Genius. Later emperors had the reverse struck less often, and it disappeared at the time of the “Christian” emperors. It was no longer mentioned under its original name after the proclamation of Theodosius but it did get another name with reduced characteristics, powers and meanings. With the appearance of the Chi-rho symbol after the Edict of Milan another idea about a uniform Roman religion began, which was essentially only a transformation of the older idea. The Chi-rho became very important on the reverse after the disappearance of the Genius, and this reverse design remained generally accepted in the world of Constantinian Christianity.